

SİBİRYA TATAR AĞIZLARI İLE KARAKALPAK TÜRKÇESİ ARASINDAKİ FONETİK ORTAKLIKLAR

Ercan ALKAYA

*Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE
El-mek: ealkaya16@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9618-5614*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15078002>

ÖZET. *Tatar Türkçesinin üç ağız grubundan birini oluşturan ve Tatar dilbilim literatüründe Doğu (Batı Sibirya) ağızları olarak adlandırılan Sibirya Tatar ağızları, günümüzde Batı Sibirya bölgesinde oldukça dağınık bir alanda yaşayan Tatar Türklerince konuşulmaktadır. Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarının genel Türkçe içinde önemli bir yere sahip olduğu, bilhassa Volga Ural bölgesindeki lehçelerin yanı sıra Kazak, Karakalpak, Nogay, Kırgız ve Güney Sibirya lehçeleriyle benzerlik gösterdiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır.*

Bu bildiride Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubundan biri olan Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarıyla Karakalpak Türkçesi ağızları arasındaki ses bilgisi bakımından benzerlik gösteren ortak dil unsurlarına temas edilmiş ve bu ortaklığın sebepleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler. *Türk dili, Sibirya Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, ses bilgisi.*

Sibirya Tatar ağızları Tatar Türkçesinin ağızlarını oluşturan üç büyük ağız grubundan birisidir. Tatar Türkçesinin ağızları Kazan (Orta), Mişer (Batı), Sibir (Doğu) olmak üzere üçe ayrılır. Sibirya Tatar ağızları da kendi içinde Tobol-İrtiş (Tümen-Omsk), Baraba (Novosibir) ve Tom (Tomsk) olmak üzere üç ağız grubuna ayrılır. Konuşulduğu coğrafya ve konuşur sayısı itibariyle en büyük grubu Tobol-İrtiş bölgesi ağızları oluşturur ve kendi içinde Tümen, Tobol, Tara, Tevriş ve Saz yöresi olmak üzere beş büyük alt gruba ayrılır. Baraba Tatar ağızları kendi içinde bir bütünlük oluşturur. Tom yöresi ağızları ise kendi içinde Evişte Tatarları, Çat Tatarları ve Kalmak Tatarları olmak üzere üçe ayrılır [25.567].

Sibirya Tatarlarının yaşadığı coğrafyanın batısında İdil-Ural Türkleri (Tatarlar, Başkurtlar), batı, güney ve güneybatısında Kazak Türkleri, güney ve güneydoğusunda Güney Sibirya Türkleri (Altay, Hakas, Tuva Türkleri) bulunmaktadır. Bu coğrafyanın kuzeyinde ise Ruslar bulunmaktadır. MÖ İki bininci ve bininci yıllarda Batı Sibirya bölgelerinde eski Türk boylarının yaşadıkları tarih ilminde çoktan beri bilinmektedir. Sibirya hakkında, eskiden beri çeşitli kaynaklarda bazı bilgiler aktarılmıştır. Zosim, Priskos, Agafiy Sxolastin gibi Bizans yazarları 6. yüzyılda Ural-Altay boylarında yaşayan Hunlar, Sabirler, Bulgarlar ve Tatarların kökeni hakkında çeşitli bilgiler vermişlerdir [29.49].

“ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİV SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍVDÍN INTEGRACIYASI”

atamasındağı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

MÖ 3. asırdan itibaren Batı Sibiryaya'nın ormanlı-bozkırlı bölümü Hun, 6. asırdan itibaren Göktürk, VIII. asırda Uygur, IX. asırda Kırgız kağanlıklarının idaresinde olmuştur. IX-X. asırlarda bu coğrafi bölgenin güney bölümü Kimek ve Kıpçaklardan müteşekkil olan Kimek kağanlığının idaresine girmiş, Kıpçak ve Kimek boylarının bir kısmı 11-13. asırlarda Batı Sibiryaya'da bulunmuşlardır [7.96]. Bilindiği kadarıyla, Kıpçakların önemli bölümü Orta İrtiş, İşim ve Tobol nehirlerinin havzalarına yerleşmişlerdir [33.85]. 890'lı yıllarda Kıpçakların önemli bir kısmı Ural eteklerine göçüp gitseler de, onların büyük çoğunluğu İrtiş yaylalarında ve Baraba bozkırlarında yaşamaya devam etmiştir. Kıpçaklar, daha sonraları Sibiryaya Tatarlarının etnik şekillenmesinde en önemli etnik tabaka olarak rol oynamışlardır [25.87-88]. Tumaşeva, Sibiryaya Tatarlarının etnik esasını Kimek-Kıpçak kabilelerinin teşkil ettiğini ve 9.-11. yüzyıllarda Batı Türk ve Uygur kağanlıklarının yıkılmasından sonra Sibiryaya Tatarlarının oluşum sürecinin meydana geldiğini belirtmektedir [16.1161].

Çeşitli Türk kavimlerinin etkileşme süreci, bundan sonra da devam etmiştir. Kazak, Nogay, Özbek ve Uygur Türkleri, Sibiryaya Türklerinin oluşmasına katkıda bulunurlar [34.734]. Bu ilişkiler özellikle, 13. asırdan başlayarak canlanır. Sibiryaya dışından gelen Tatarların etkisi, Sibiryaya Hanlığı kurulduktan sonra, 16. asırdan itibaren artmış; Sibiryaya, Rusya'ya bağlandıktan sonra daha da etkili olmuştur. Bu etki halen daha devam etmektedir. Bunun neticesinde Tatar edebî dili, Sibiryaya Tatarları arasında yaygınlaşmıştır. Nasilov, Sibiryaya bölgesi Türkçesinin oluşumunda Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerinin birleşmesinin önemli payı olduğunu belirtmektedir [20.52].

W. Radloff'a göre Tobol-İrtiş Tatarları, Sibiryaya'da yaşayan Türk kabilelerinin 15-16. yüzyıllarda ticaret yapmak ve İslam dinini yaymak için Sibiryaya'ya gelen Buharalılar ile Sibiryaya'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra bu yerlere göç edip kalan İdil boyu Tatarlarının karışıp kaynaşmasından oluşmuşlardır. Radloff'un yanı sıra N. A. Aristov ve başka bilim adamları Sibiryaya Tatarlarını oluşturan asıl unsurların Kazak ve Nogay boyları olduğunu ifade ediyorlar [27.120]. Sibir Hanlıkları zamanında Sibiryaya Tatarlarının Nogaylar ile de sıkı münasebetleri olmuştur. Bu münasebetler Küçüm Han zamanında Ruslara karşı birlikte mücadele maksadıyla ayrıca güçlenmiştir. Küçüm Han, son günlerini Nogaylar arasında geçirmiştir. Bugün, Tobol-İrtiş Tatarlarının bazıları şecerelerini Kazaklara dayandırmaktadırlar. Sibir Hanlığına coğrafi olarak yakın olan bazı Kazak urukları, Tatarlar tarafından asimile edilerek, yerli halk arasında eritilmiştir [26.39]. Tumaşeva, Sibiryaya Tatarlarının yer ve şahıs adlarında Kazak, Nogay ve Karakalpak

“ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİV SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI”

atamasındağı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Türkleriyle ortaklaşan unsurların varlığına dikkat çekerek, Sibiryա Tatarlarının şekillenmesinde bu Türk unsurlarının etkisine dikkat çekiyor [15.90-91].

D. G. Tumaşeva “Könbatış Sibirdeğı Törki Kabile-Iru Atamaları” adlı yazısında Sibiryա Tatarlarının oluşumunu onomastik verilere göre incelerken, Sibiryա Tatarlarının teşekkülünde 1. Fin-Ugor ve Bulgar-Ugor, 2. Eski Türk ve Eski Kıpçak, 3. Kıpçak-Nogay kabileleri olmak üzere üç tabaka belirlemiştir. Tumaşeva, bilhassa Saz yöresi ağzında Ugor, Altay, Kırgız tesiriyle birlikte eski Oğuzca özelliklerin de bulunduğunu belirterek bu tesirin Oğuz asıllı Uz ve Peçenek boylarının etkisiyle olması gerektiğini söyleyerek, Sibiryա Tatarlarının oluşumunda Oğuz unsurunun bulunduğunu da vurgulamıştır [15.85-92].

Tarihî kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Kazan, Samara ve başka bölgelerden göçüp gelen Tatarlar, Özbekler, Başkurt ve Kazaklar, Moğol kabilelerinin kalıntıları (13. asır) zamanla kendi ağız özelliklerini bırakarak Sibiryա Tatarları içinde erimişlerdir. Bununla birlikte Sibiryա Tatar ağızlarını da etkilemişlerdir. Bu etki bilhassa Tümen ve Tevriz ağızlarında sezilmektedir. Tümen ağızı, Tobol-İrtiş ağızları içinde edebî dile en yakın olanıdır. Neticede yukarıda adı geçen unsurların katkısıyla şekillenen ve bugün Tatar edebî dilini ortak anlaşma ve eğitim dili olarak kabul eden Batı Sibiryա Tatarları olarak adlandırılan özel bir etnolengüistik grup meydana gelmiştir. Batı Sibiryա Tatarlarının dili bugün Tatar Türkçesinin üç ağzından birini oluşturmaktadır [17.13; 27.121].

Yukarıdaki bilgilerden de görüleceği üzere tarihî süreç içerisinde Sibiryա Tatarlarının yaşadığı bölgelerde Kazakların da bulunduğu ve Sibiryա Tatarlarının şekillenme sürecine katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Sibiryա Tatar ağızlarıyla Kazak Türkçesi arasında, Tatar edebî dilinden farklı olarak, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı ortaklıklarına rastlanmaktadır. Aşağıda ses bilgisiyle ilgili benzerlik ve ortaklıklar başlıklar halinde gösterilecektir.

1. ı>i İncelmesi

Sibiryա Tatar Türkçesindeki bu inceleme olayı çoğunlukla /y/, /ç/, /ts (<ç), /ŋ/ ünsüzlerinin etkisine ve uzun ünlülere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Aynı durum bıç->biç-, yış>yiş “ormanlı dağ”, bıŋ>biŋ, yımşak>yimşak gibi kelimelerde olduğu gibi Eski Türkçede de görülmektedir [42.57-58]. Sibiryա Tatar Türkçesinde de siyır (SDM, 101) “inek”, yiyıl- (<yığıl-) (SDM, 117) “yığıl-, toplan-”, qayın (<qadıŋ. DLT I, 32) (SDM, 101) “kayın ağacı”, çiyıl- (<yığıl-) (SDM, 103) “toplan-, yığıl-”, eyri (<urı: dere, yol. DLT III, 370) (YBT, 27) “nehir”, mŋ (<bıŋ. OTG. 57) (SDM, 53) “bin, 1000”. örneklerinde görülür

“ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİW SİSTEMASINDA ARALİQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI”

atamasındağı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Karaçay-Balkar, Karakalpak ve Gagavuz Türkçelerinde de adı geçen ünsüzlerin etkisine bağılı olarak ı>i değışmesi olmaktadır: Kar.-Bal. ışan->ışan- “inan-”, Gag. yıldız>ildıs gibi [22.67-68].

Karakalpak Türkçesinde de inan- (<ınan-), isen- (<ışan-) “inan-, güven-” örneklerinde bu ses olayı görülmektedir.

2. o>a Düzleşmesi

o>a değışimi Kıpçak lehçelerinde dolayısıyla da Tatar Türkçesinde görülmeyen bir durumdur. Yalnız Kıpçak Türkçesinde CC’da boya>bayov değışimi vardır [8.9]. Sibirya Tatar Türkçesinde birkaç örnekte görülür: taqqıs (<toquz. OTG, 255) (ETD, 147) “dokuz”, pawasla- (<boğuzlan-. ETG, 241) “boğazla-”, bal- (<bol-) (YBT, 119) “ol-”, sara- (<sor(a)-) (YBT, 27) “sor-“, qaw- (<qoğ-) (SDM, 31) “kov-“, yaq (<yoq) (TİD, 103) “yok”, ıştan (< iç ton) (ZGTİY, 157), “iç donu”.

o>a değışimi seyrek olarak Kazak ve Karakalpak Türkçesinde görülmektedir. Kaz. mawızda- ~ bawızda- “boğazla-”, Kkp. bawızla- “boğazla-” [41.129-130], tat (<tot) “pas”, biraq (<bir ok) “ancak, ama”, ıştan (<iç ton) “iç giyim” [12]. Sibirya Tatar Türkçesindeki değışimler bu lehçelerle ortaklık göstermektedir.

3. ö>e Düzleşmesi

Sibirya Tatar Türkçesinde az görülen bir ses değışmesi olup şu örneklerde görülür: töbe (<töpö: tepe, doruk, zirve. OTG, 255) (SDM, 92) “tepe”, kewte (<köwtüñ. DTS, 320) (SDM, 50) “gövde, beden”.

Bu ses olayı Türkçede de fazla görülmez. Kıpçak Türkçesinde CC’da kömür>kemür [8.10], söyle->sevle- [39.15] gibi çok az örnekte gördüğümüz bu ses olayı için, bugün Karakalpak Türkçesinde görülen köñül>kewil [11.16] ve Kırım Tatar Türkçesinde görülen kövde>kevde [47.85] değışimi örnek olarak verilebilir.

4. e>ö Yuvarlaklaşması

Sibirya Tatar Türkçesinde b>w ve ğ>w değışmesi sonucunda ortaya çıkan -w- ünsüzü yanındaki /e/ ünlüsünü yuvarlaklaştırır: töye (<tebe, tebi. OTG, 253) (SDM, 134) “deve”, öw (<eb) (SDM, 123) “ev”, söy- (<seb-) (SDM, 42) “sev-”; töw- (<teg-) (SDM, 125) “değ-”, öör- (<egir- ETG, 263) (SDM, 126) “eğir-”. Yine, dudak ünsüzü p- (<b-)’nin önündeki /-e-/ yuvarlaklaşır: pölek (<belek. DLT I, 385) (/SDM, 106) “hediye”. Tobol bölgesine bağılı Bagay rayonu ağızlarında dudak ünsüzlerinin etkisine bağılı olmadan da e>ö değışimi bazen görülmektedir: köyör- (<kedgür-. ETG, 279) (TİD, 24) “giyir-”, kön (<ken) (TİD, 103) “çok”.

e>ö değışimi daha çok dudak ünsüzlerinin etkisine bağılı olarak diğerk Türk lehçelerinde de görülen bir ses değışmesidir: Az. evlad>övlad, devlet>dövlət [46.180]; Türkm. eb>öv>öy, seb->söv->söy- [35.236]; Gag. çeşmeler>çöşmelär

[37.62]; Kaz. bele->böle-, kepelek>köbelek [31.70]; Kırg. yürek>cürök, köçmen>köçmön [28.78]; Kır. Tat. çekük>çöküç [47.87]; Nog. bele->böle-, keç->köş- [9.47]; YUyg. beşik>böşük, temür>tömür [40.13].

Karakalpak Türkçesinde de bebek>böbek [11.10], bele->böle- “bebeği beşiğe yatırıp uyutmak, belemek” öreklerinde bu değışmeye rastlanmaktadır.

5. i>a Genişlemesi

Sibirya Tatar ağızlarında çok nadir görülen bir ses değışmesidir: yığırma (<yigirmi/yëgirmi. OTG, 259) (ETD, 147) “yirmi”.

Bu kelime aynı şekilde Kıpçak grubu lehçelerinde de a>ı değışimine uğramıştır. Kaz. jıyırma [31.213], Kırg. cıyırma [28.190], Kar.-Bal. cıyırma [44.907], Nog. yırma [21.637], Kumuk. yigirma [13.980]. Karakalpak Türkçesinde de jigirma [11.103] örneğinde görülür. Tatar ve Başkurt yazı dillerinde görülmeyen bu kelimedeki ses olayı Sibirya Tatar Türkçesinde diğerk lehçelerin etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

6. ı>a Genişlemesi

Eski Uygur Türkçesinde amıl>amal “sakin”, balık>balak “balık”, akıg>akag “akma”, kanımız>kanamaz “babamız”, sawıg>sawag “sözü” [2.277] gibi örneklerde görülen ünlü genişlemesi, yığla->ağla-, qaşı->qaşa-, tatın->tatan- “tat al-” gibi kimi örneklerde Kıpçak Türkçesinde de vardır [8.9]. Benzeri şekilde Sibirya Tatar Türkçesinde de bazı kelimelerde ı>a değışimi görülmektedir: ağaç (<ıgáč. OTG, 244/11+ğaç<11: ağaç topluluğı, orman. TDBU, 175) (SDM, 94) “ağaç”, palaq (<balıq. ETG, 266) (YBT, 66) “balık”, yaņa (< yañı OTG, 258) (SDM, 66) “yeni taze”, taa (<tağı<tağı. OTG, 253) (SDST, 198) “daha, yine”, alap (<al-ıp) (YBT, 61) “alıp”.

Sibirya Tatar Türkçesinde soru ekinin ünlüsü genişleyerek çoğı zaman /a/ya dönüşmektedir: qarasınma (9-16/SDM, 19) “karasını mı”, şelyawlıqma (24-37/SDM, 37) “şal örtü mü”, bartınma (SDM, 46) “gittin mi”, bayba (SDM, 139) “bay mı, zengin mi”, yarluba (SDM, 139) “fakir mi”, yuqpa (SDM, 136) “yok mu”.

Tatar edebî dilinde mı/mĩ şeklinde dar biçimiyle görülen soru eki Sibirya Tatar Türkçesinde genellikle geniş ünlülü olarak kullanılır. Soru eki aynı şekilde geniş ünlülü olarak Nogay, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas gibi Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır [30.55-56]. Adı geçen lehçelerin etkisiyle Sibirya Tatar Türkçesindeki geniş şekiller ortaya çıkmıştır.

Karakalpak Türkçesindeki örnekler şöyledir: tuwra (<togrı) “doğru”, jılıra- (<yalrı-) “parla-”, ağaş (<ıgáč) “ağaç” (KTS); şıqpas pa “çıkamaz mı?”, alayın ba “alayım mı?”, alajaq pa “alacak mı?” “almak mı istiyor?” [11.159-161].

7. ç>ş Süreklileşmesi

Sibirya Tatar Türkçesinde birkaç örnekte görülmektedir: şıpırtqa (<çıbırt-: cırpıştır-, taze çubukla döv-. DLT III, 430) (ETD, 133) “kamçı, kırbaç”, bışqı (SDST, 49) “bıçkı, hızar”, ıştan (< iç ton) (ZGTİY, 157), “iç donu”, artış (<artuç. ETG, 262) (BST, 160) “ardıç ağacı”.

Diğer Türk lehçelerinde seyrek olarak görülen bu ses olayı Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçesinin karakteristik özelliklerindedir: Nog. çık->şık-, uç->-uş-, üçün>üşin [21.628]. Tuva Türkçesinde de ET kelime başı ç-ünsüzleri ş-‘ye dönüşür: çerig>şerig “asker”, çın>şın “gerçek”, çol>şöl [24.1162].

Karakalpak Türkçesindeki örnekler şöyledir: çık-> şık-, ağaç>ağaş, çiçek>şeşek, çağır->şacı- “çağır-”, kamçı>qamşı, aç>şaş, iç->iş-.

8. f>p Süreksizleşmesi

/f/ sesi Türkçede bulunmadığı için alıntı kelimelerde bulunan /f/ sesi Sibirya Tatar Türkçesinde /p/ye dönüşmektedir: payda (Ar. <fā’ide) (SDM, 10) “fayda”, panar (<Rus. fonar) (SDM, 97) “fener”, pelen (<Ar. fulān) (SDM, 116) “falan”, pamilya (<Rus. familiya) (40-4/ZGTİY, 157) “aile”, pakir (<Ar. faqır) (YABT, 157) “fakir, yoksul”. opiser (<Rus. ofitser) (1-31/ETD, 187) “subay”, musapır (<Ar. musāfir) (SDST, 155) “misafir, konuk”, setep (Ar. <’adef) (29-3/SDM, 27) “sedef”.

/f/ sesi Türk lehçelerinin çoğunda /p/ye dönüşmektedir. Gag. fındık>pındık, fırıldak>pırıldak [37.76]; Kaz. faide>payda, harf>arıp [31.90]; Kırg. fen>pan, kefil>kepil, keyif>keyip [10.49-50]; Nog. faide>payda, fakir>pakır [21.629]; Özb. sufre>süprä [45.21]; YUyg. felsefe>pelsepe, taraf>terep [40.18-19]; Türkm. hefte>hepde, ferzend>perzent “çocuk” [36.22] gibi.

Karakalpak Türkçesindeki örnekler de şu şekildedir: pārman (<ferman), pikir (<fikir), pursat (<fırsat), parıq (<fark), pidä (<feda), lapız (<lafız), apat (<afet), insap (<insaf), tärep (<taraf) [5.436]

9. m>b Süreksizleşmesi

Sibirya Tatar Türkçesinde soru eki mI ve olumsuzluk eki -mA-’nın başındaki /m/ ünsüzü Tom yöresi ağızlarında tonlu ünsüzlerden sonra /b/ye dönüşür [19.137]. Bu genel bir kural değil Kazak, Kırgız ve Tuva, Altay, Hakas gibi lehçelerden bulaşmadır: bayba (SDM, 139) “bay mı, zengin mi”, yarluba (SDM, 139) “fakir mi”, bardıjba (BST, 24) “gittin mi?”, kördıjba (<kördün mü) (YST, 137) “gördün mü?”, albağannar (<almağanlar) (YST, 137) “almamışlar”, aňğarbadım (<aňğarmadım) (YST, 137) “anlamadım”, bulbasın (88-2/SDM, 137) “olmasın”, kilbi (SDM, 137) “gelmiyor”, qıybatlı (<Ar. qiymet) (BST, 64) “kıymetli, değerli”.

Olumsuzluk eki bugün Nogay, Kazak, Karakalpak, Tuva, Hakas ve Yakut Türkçelerinde ünsüz uyumuna bağlı olarak -mA, -bA, -pA (Yakutçada -pO, bO da

var) olarak görülürken; Kırgız ve Altay Türkçesinde -mA'lı şekil terkedilerek yalnızca -bA, -pA, -bO ve -pO'lu şekiller kalmıştır [3.306-311].

Karakalpak Türkçesinde m, n, ŋ, z ünsüzlerinden sonra bu değişme görülür: adam ba? “adam mı?”, arıslan ba? “arслан mı?”, uşqın ba “kıvılcım mı?”, ülken be? “büyük mü?”, bardıñ ba “gittin mi?”, alğanbız ba “almış mıyız?”.

3.8.6.2.29. ş>s Ünsüz Değişmesi

Türk lehçelerinden Kazak, Karakalpak, Nogay, Hakas, Sarı Uygur ve Yakut Türkçelerinde ş>s değişimi karakteristik bir ses olayıdır [23.277]. Eski Türkçede de bir ş/s karışıklığının olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ahmet Caferoğlu, Eski Türkçe yazıtlarda görülen ş/s karışıklığının Çinli hakkâklardan kaynaklandığını savunur [6.408]. Bugün Tunceli, Malatya, Kahramanmaraş, Elazığ, Ankara ve Kırşehir gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında ş>s dönüşümü bulunmaktadır. Ahmet Buran, bu durumu bir Kıpçak tesiri olarak açıklamaktadır [4.2017-2112].

Sibirya Tatar Türkçesinde ş>s dönüşümü seyrek olup ön seste ve son seste olmak üzere birkaç örnekte tespit edilmiştir. Bu durum Kazak, Karakalpak, Nogay, Hakas gibi Sibirya Tatar Türkçesini etkileyen lehçelerden bulaşma yoluyla meydana gelmiş olmalıdır: seltöp (<şeltöp) (ETD, 133) “beşik”, yımıs (<yemiş) (BST, 96) “yemiş, meyve”, tıs (<tış) (BST, 209) “dış, dışarı”.

Karakalpak Türkçesindeki örnekler şöyledir: başka>başqa, beş>bes, taş>tas, beşik>besik, pişir>pisir-, altmış>alpıs [5.435]

Sonuç

Sibirya Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesinin bir ağızı olmakla birlikte bulunduğu coğrafya itibariyle Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi Kıpçak lehçeleri ve Tuva, Hakas, Altay gibi güney Sibirya lehçeleriyle ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından ortaklıklar göstermektedir. Tobol-İrtiş ağızları Tatar edebî diline daha yakındır. Baraba ve özellikle Tom bölgesi ağızı edebî dile yakın olmakla birlikte Kazak, Kırgız, Tuva, Hakas, Altay gibi Türk lehçelerinden etkilenmiştir. Sibirya Tatarlarının, Tatar halkının diğer gruplarından çok uzakta bulunması ve diğer Türk boylarıyla, bilhassa, komşu Kazaklar, Nogaylar, Başkurtlar ile uzun asırlar boyunca bir arada yaşaması bu lehçelerle ortak özellikler meydana gelmesine yol açmıştır. Yukarıdaki karşılaştırmadan da görüleceği üzere bilhassa dudak uyumunda ilk hecenin dışında yuvarlaklaşma olayı, ünsüzlerin süreksizleşmesi, ünsüz düşmesi ve ünsüz türemesi bakımından Kazak, Karakalpak, Kırgız, Başkurt ve Altay Türkçeleriyle ortaklıklar ve benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla Türk lehçe araştırmalarında Sibirya Tatar ağızları zengin ve ortak malzeme sunması açısından gözden uzak tutulmamalıdır.

“ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİW SISTEMASINDA ARALİQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI”

atamasındağı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Kaynaklar

1. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) (ETG), TDK Yay., Ankara 1988.
2. Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
3. Ahmet Buran, “Olumsuzluk Ekinin (-mA) Türk Lehçelerindeki Ses Bilgisi Görüntüsü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Makaleler* (Haz. Ercan Alkaya-S. Kaan Yalçın-Murat Şengül), Turkish Studies Yay., Ankara 2008, s. 306-311.
4. Ahmet Buran, “Türkçede ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ş/S Meselesi”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-29 Eylül 2000) Bildirileri II*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 2107-2112.
5. Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3. Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*, Akçağ Yay., Ankara 2019.
6. Ahmet Caferoğlu, “Eski Türkçe Devresindeki -S, -Ş Çelişmesi Üzerine”, *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yay., Ankara, 1975, s. 405-408.
7. Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.
8. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994.
9. Ayten Atay, *Nogay Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.
10. Cahit Başdaş-Abdülmukaddes Kutlu, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Diyarbakır 2004.
11. Ceyhun Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Denizli 2001.
12. Ceyhun Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (KTS)*, TDK Yay., Ankara 2019.
13. Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., s. 939-1008
14. D. B. Ramazanova, *Sibir Dialektlerinin Materialları (SDM)*, Kazan 2001.
15. D. G. Tumaşeva, “Könbatış Sibirdeğı Törki Kabile-Iru Atamaları”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri (26 Eylül 1992-i Ekim 1992)*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 85-92.
16. D. G. Tumaşeva, “Sibirya Tatarlarının Dili ve Eski Türk Abideleri”, *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 1161-1163.
17. D. G. Tumaşeva, *Könbatış Sibir Tatarları Tili*, Kazan 1961,
18. D. G. Tumaşeva, *Slovar Dialektov Sibirsikix Tatar (SDST)*, Kazan 1992.
19. D. G. Tumaşeva, *Yazık Sibirsikix Tatar (YST)*, Kazan 1968.
20. D. M. Nasilov, “Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, *Sibirya Araştırmaları* (Haz. Emine Gürsoy-Naskali), Simurg Yay., İstanbul 1997, s. 51-55.
21. Dilek Ergönenç Akbaba, “Nogay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 623-678.
22. E. R. Tenişev (Red.), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Fonetika*, Moskva 1984.
23. E. R. Tenişev (Red.), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva, 1988.
24. Ekrem Arıkoğlu, “Tuva Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1149-1228.
25. Ercan Alkaya, *Sibirya Tatar Türkçesi*, Kesit Yay., İstanbul 2021.
26. Ferit Yusupov, “Sibir Tatarları”, *Miras*, 2003/12, Kazan 2003, s. 29-42.
27. G. X. Exetov, *Tatar Dialektologiyesi (ETD)*, Kazan 1984.
28. Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
29. İzil Garifullin, “Sibir Tatarları”, *Miras*, S. 9/2000, Kazan 2000, s. 49-54.
30. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil*, TDK Yay., Ankara 2006.
31. Kenan Koç-Oğuz Doğan, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
32. L. V. Dmitriyeva, *Yazık Barabinskix Tatar (YBT)*, Leningrad 1981.

“ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİW SISTEMASINDA ARALİQTAN OQÍTİWDİN INTEGRACIYASI”

atamasındağı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

33. Leysen Şahin, “Sibirya Tatar Türkleri”, *Türk Dünyası Kültür Atlası Türk Devlet ve Toplulukları*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 85-90.
34. Leysen Şahin, “Sibirya Türk Toplulukları Tarihi”, *Türkler*, 20. C, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 734-742.
35. Mehmet Kara, “Türkmen Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 236-290.
36. Mehmet Kara, *Türkmence*, KB Yay., Ankara 2000.
37. Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1996.
38. R. S. Barsukova, *Zabolotnyy Govor Tobolo-İrtuşskogo Dialekta Tatarskogo Yazıka (ZGTİY)*, Kazan 2004.
39. Recep Toparlı-Hanifi Vural, *Kıpçak Türkçesi*, Sivas (Tarihsiz).
40. Rıdvan Öztürk, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994.
41. Süer Eker, *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
42. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri (OTG)*, Simurg Yay., İstanbul 2003.
43. Talat Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler (TDBU)*, Simurg Yay., Ankara 1995.
44. Ufuk Tavkul, “Karaçay-Malkar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., s. 883-938.
45. Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000.
46. Yavuz Kartallıoğlu-Hüseyin Yıldırım, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., s. 171-230.
47. Zühâl Yüksel, *Kırım Tatar Türkçesi Grameri*, Ankara 2005.
48. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Çev. Besim Atalay) (DLT), C. I-III, TDK Yay., Ankara 1992.